

O jazyce, o knížkách a o čtení

1. Proč vlastně?

Ta otázka má svůj význam. Každý z nás zkoukneme za týden, měsíc nebo rok mnohem víc filmů než přečteme knížek. A proč se tedy ve škole neučí o filmovém umění (i když spousta těch filmů za moc nestojí), a proč nás naopak všichni nutí číst pořád nějaké knížky – i když i mezi nimi je spousta šuntu a nudy? Neměla by škola náhodou na prvním místě připravovat na opravdový život?

Tak nejdřív o tom, k čemu je – nebo by měla být – skutečná **škola**. Samotné slovo *škola* přešlo do češtiny z latiny (*schola*), kam se dostalo z řečtiny. Řecké slovo *scholé* původně – již v antice – znamenalo *odpočinek, oddech, prázdno*. To je samozřejmě divné: ve škole se přece po nás chce práce a nejvíc volna máme o prázdninách, kdy žádná škola není! Jenže tady se myslí volno od starostí o obživu, od každodenní rutiny, ale také od běžných relaxačních kratochvílí.

Opravdová škola se nestará o povrchní účelovost (například o úspěšnost v testech), ale vede člověka k tomu, aby se dokázal na svět i na sebe sama dívat z odstupu, který souvisí s delší, třeba celoživotní perspektivou – a v ideálním případě dokonce s věčností (připomeňme si, že právě tímto pohledem se nechali vést naši předkové, když sváteční, Boží den v týdnu nazvali *neděle*).

Dnes, ve společnosti orientované na výkon, je původní, autentický **smysl školy** již jen pouhou teorií. Víme přece, jak jsou důležité exaktní studijní výsledky – známky, body, procenta, certifikáty. Škola tady plní pouze praktický účel – slouží naší osobní kariéře a našemu nekonfliktnímu začlenění do společnosti. Aktuálně se proti tomuto omezujícímu pojetí školy asi moc dělat nedá, ale to by nám nemělo zastínit naše osobní vyšší cíle, tedy skutečné **vzdělání** (všimněme si, že již předpona *vz-* ukazuje směr *vzhůru*).

Ale co to vzdělání vlastně je? Existuje řada definic, ovšem téměř každé z nich lze něco vytknout. Přesto se zdá, že přinejmenším tři obecně známé charakteristiky vzdělání odpovídají antické scholé. První z těchto sentencí velmi lapidárně říká, že *vzdělání je to, co v nás zůstane, když zapomeneme všechno, co jsme se naučili ve škole*.

A co tedy je to, co by v nás mělo zůstat? Vystihl to alchymista doktor Faust v básnickém dramatu od Johanna Wolfganga von Goetha. Když vypočítá všechny vědní obory, jimž se v životě věnoval, posteskuje si, že *teď tu, blázen, stojím, žel, / a ani za mák jsem nezmodřel*. A tak si zformuluje svůj nový cíl: *abych to všechno vyzvěděl, / jaký je světa vnitřní tmel*. Tím odkazuje – Faust i Goethe sám – na skutečnost, že svět je složitý, strukturovaný a vnitřně propojený celek a že poznání nikoli jen povrchních jednotlivin, ale především hlubokých vazeb i souvislostí je hlavním cílem naplněného lidského života. Zkrátka, skutečné vzdělání se nespokojuje jen s pouhým *účelem*, ale proniká ke *smyslu*.

Pro třetí charakteristiku vzdělání se vydáme k českému básníku Jiřímu Wolkerovi. Nahlédněme do úvodních veršů titulní básně jeho sbírky *Těžká hodina*: *Přišel jsem na svět, / abych si postavil život / dle obrazu srdce svého*.

Ve Wolkerově pojetí vstupuje do hry další činitel, a sice my sami. Vzdělání neexistuje samo o sobě, ale vždy se vztahuje k nám samotným, tedy k naší osobnosti. Tak jako si promyšleně, bez zbytečné prodlevy a s vědomím konečného cíle budujeme svůj domov (třeba dům nebo jen pokoj), tak bychom si měli s využitím svého vzdělá(vá)ní budovat celý svůj život, a tím jej hodnotně naplňovat. Dnes jsme ještě mladí a mnohé prvky této **architektury našeho života** můžeme časem pozměnit. Ale její hlavní obrysy bychom na sklonku svých středoškolských let již měli mít hotové.

Úlohy a cvičení 1:

Texty v následujících kreslených vtipech přeložte do češtiny. Nenechte se ovlivnit rozsahem bublin ani původní interpunkcí. Jediným kritériem by měla být výstižnost a vtipná/duchaplná břitkost vyjádření. Vždy za další kapitolou najdete možné řešení. Úloha nejen obrací pozornost ke škole/školství/vzdělá(vá)ní, ale také trénuje vytváření živých, autentických a přitom literárně kvalitních dialogů; je to příprava na sloh – žánr vyprávění.

TEACHER: Fred, your ideas are like diamonds.

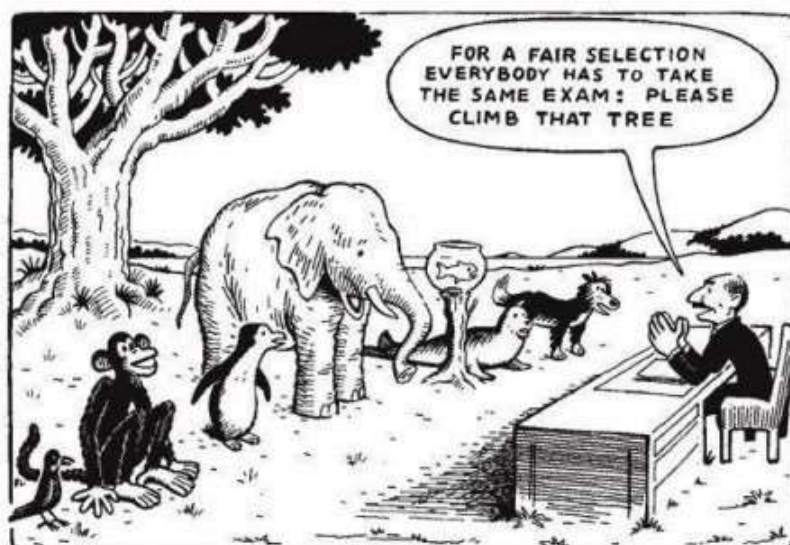

FRED: You mean they're so valuable?

TEACHER: No, I mean they're so rare.

SCHOOL RESUMES TODAY AROUND THE COUNTRY.

2. K čemu tolik řeči o jazyku?

Řečmi o škole jsme ovšem otázku jazyka ve školním rozvrhu nevyřešili. Proč vůbec se tolik věnovat češtině, když pro velkou většinu z nás je to mateřština a umíme ji už od dětství?

Navazme na předchozí úvahu. Skutečné, celistvé vzdělání by nám mělo umožnit, abychom nacházeli **smysl** – tedy hlubší souvislosti – **věcí ve světě**. Zvládnout tohle umění, tomu se odjakživa říkalo *být moudrý* a dotčená schopnost se nazývá **moudrost**.

Již **na úsvitu evropské civilizace** se mnohým lidem, kteří se stávali moudřími, začalo říkat **filozofové** (řec. *filosofía = láska k moudrosti*). První z nich se snažili k moudrosti dospět skrze **expertní znalosti** ve všech existujících vědních oborech. Na počátku tohoto úsilí stál řecký Thalés z Milétu: byl vynikajícím geometrem (viz Thaletova věta) i astronomem (předpověděl zatmění Slunce) a jako základní pralátku světa určil vodu.

Po Thalétovi bychom mohli dlouho pokračovat s dalšími jmény (určitě bychom nepominuli ani Pýthagora ze Samu – proslul svou Pythagorovou větou).

Plynula staletí, svět starého Řecka i Říma dávno zmizel, ale na antickou kulturu se nikdy úplně nezapomnělo – ani ve středověku ne – a na úsvitu novověku nastala éra, která si mohutnou návaznost na antiku dokonce vetkla do svého názvu: **renesance** neboli *znovuzrození*.

Velcí renesanční duchové ještě multidisciplinaritu zvládali. Italský Leonardo da Vinci spojil svou malířskou virtuozitu s odbornými znalostmi v oboru anatomie i optiky, a navíc dokonce vytvářel technické projekty. Ovšem již o sto padesát let později český emigrant Jan Amos Komenský narazil – zejména při psaní svého souhrnného filozofického díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských* – na meze schopnosti jediného člověka orientovat se do hloubky ve všech vědách.

Poslední osobnosti, které ještě můžeme označit za polyhistory (znalce mnoha vědních oborů) náležely k filozofickému směru **osvícenství**, který ideově navazoval na antiku i renesanci (*osvícení* tu znamená *samostatné využívání vlastního rozumu*). Například na přelomu 18. a 19. století německý cestovatel Alexander von Humboldt objevitelsky publikoval širokou škálu vědomostí od geologie, botaniky a zoologie až po oceánografii a klimatologii. A Čech Jan Evangelista Purkyně dosáhl v téže době významných objevů v oblasti biologie, lékařství a psychologie a ještě dokázal psát i překládat poezii.

Pak ovšem přišla éra **průmyslových revolucí** a přinesla rozkošatělou **sít' vědních i studijních oborů**. S každou novou fakultou či odborným spisem se z filozofie odloupla nějaká disciplína, která se osamostatnila – samozřejmě pod speciálním názvem – a začala se rozvíjet bez zřetelné vazby na univerzální moudrost (a často – bohužel – i bez budování vědomých souvislosti s jinými specializovanými obory). Uveďme příklad: Kdo se ve starém Řecku chtěl něco dozvědět o vzniku světa a života, tak samozřejmě šel za filozofem; my dnes bychom jistě navštívili astrofyzika nebo molekulárního biologa, ale ptát se filozofa, to by už nikoho ani nenapadlo.

Filozofie se tedy na přelomu 19. a 20. století ocitla v nezáviděníhodné situaci. Přitom dramatické události i změny v průběhu 20. století ukázaly, že hledání moudrosti, tedy zkoumání abstraktních pojmů, je nyní potřeba možná naléhavěji než kdykoli předtím.

Za této situace proběhl ve filozofii **obrat k jazyku**. Jeho základem je přesvědčení či poznání, že všechny filozofické problémy jsou řešitelné především či pouze jako problémy jazykové. Jinými slovy, analýza abstraktních pojmů je nejlépe proveditelná jako analýza slov, jimiž se tyto pojmy označují. Tato analýza je přesnější a obsažnější než analýza obrazů, emocí či čehokoli jiného. Proto je dnes právě **jazyk** (včetně mateřštiny) – a jeho důkladné poznání – považován za **zásadní prostředek na cestě k moudrosti**.

Úlohy a cvičení 2:

Následující ukázky přiřaďte správně k názvům různých slovníků:

akuvozik, -u, m. *tech.* vysoko-
zdvižný vozík
akvabela, -y, ž. *sport.* plavkyně
pěstující umělecké (synchroni-
zované) plavání
albatros, -a m. *žel. zan;* (*parní*)
rychlíková lokomotiva řady
498,0, 498,1
alifer, -u, m. *kart.* odmítnutí roz-
daných karet; prohlášení hry
za neplatnou

naturální škola, název realistic-
kého směru v ruské literatuře
40. let 19. st., vzniklého pod vli-
vem um. tvorby N. V. Gogola a
idejí rev. dem. kritika V. G. Bě-
linského. Programem školy byl
realismus, demokratismus a li-
dovost. Její představitelé (Ger-
cen, Někrasov, Saltykov-Šcedrin,
Turgeněv, Gončarov, Dostojev-
skij aj.) dali základ pozdějšímu
rozkvětu kritického realismu

obšlehnutý – nelegálně nebo nečestně okopirova-
ný. *To je vobšlehnutý naše logo! To je sviňárna!*
obšlohnout – okopírovat, častěji :obšlehnout
obšour – *hanl.* muž, který obtěžuje ženy, srov. šou-
resník ♦ ve významu holčičkář uvádí Oberpfalcer
1934
obšourník – *hanl.* muž, který obtěžuje ženy, častěji
o starších mužích. *Jestli ten vobšourník bude fakt
chtít, abych s ním jezdila na služebky, tak dám
výpověď.*
obšfastnit – *vulg.* mít pohlavní styk se ženou. *Ne-
vim, jak jsi ji vobšfastnil, vypadá dost zpruzená.*

navézt dok. (*ve větším množství*) přivést 1. dopravit: n. cihly (na
stavbu), zboží do skladu; **navážet** ned. (3. mn. -/ej/i): n. materiál
na stavbu
navíc přísl. *jako dodatek*: odměna n.; tuny vytěžené n.
navigace, -e ž ⟨1⟩ 1. *vedení lodí, letadel po určené dráze a určování
jejich polohy* 2. *upravený břeh, hráz řeky*; chodit po n-i;
navigační příd. n. přístroje; — n. kameny *na navigaci*

žít i žnout
žít, *rozk.* žij; žití s.
žitná ž.
žitný
žito s.
živec m.
živel m.
živelní (*např.* pohroma)
živelný (*např.* radost)

hodně 1 mnoho, moc, spousta, (*expr.*)
moře, mraky, hrůza, hromada ♦ málo
(peněz), trochu, poskrovnu 2 velmi,
velice, značně, (*expr.*) notně, pěkně, hezky,
pořádně ♦ trochu (*rychlý*), málo
hodnocení posudek, kritika, vyhodnocení
hodnost 1 postavení, pozice, titul, úřad,
funkce 2 šarže
hodnostář funkcionář, (*hanl.*) papaláš
hodnota cena (*zboží*), význam, důležitost
hodnotit posuzovat, cenit, oceňovat,
kritizovat, (*odb.*) klasifikovat
hodnotný cenný, kvalitní, významný,
drahý, drahocenný ♦ bezcenný

1 + 2

naturel 'přirozená povaha'. Z fr.
naturel tv. od *nature* 'přirozenost,
příroda' (viz ↑*naturalizovat*, ↑*nátura*).

náves 'prostranství uprostřed vsí'.
Srov. ↑*náměstí*.

návěští 'znamení, signál'. Dříve
i *návěstí*. Utvořeno k psl. *věstb 'zpráva'
z **věd-t-* (A5) (srov. ↓*pověst*, ↓*zvěst*,
↓*vědět*), tedy 'co se dává na vědomí'.
Srov. ještě ↓*navštívit*.

3 + 4

produčirovat se ned. *hovor.* 1. *expr.*
okázale stavět na odiv své schopnosti,
veřejně okázale vystupovat, předvádět
se 2. (-; čím) veřejně předvádět něj.
výkony (*artistické, hudební ap.*)
produkce ž. 1. výroba urč. předmětů,
jejich souhrn 2. *biol., med.* organické
vytváření něčeho; *bot.* ústrojná hmota
rostliny, populace (2 *biol.* ↑), porostu za
urč. časový úsek, interval, určitou dobu
(sr. biomasa ↑) 3. vytváření literárních,
uměleckých děl; souhrn literárních,
uměleckých výtvorů 4. předvádění něj.
výkonů (*artistických, hudebních ap.*)

5 + 6

subžánr -u m.
podřazený žánr; podžánr: katastrofický
film jako subžánr akčních filmů

suchý příd.

↑ být suchý

super neskl. příd.

prvotřídní, mimořádný, výjimečný: super
lyže, super auto; super akce; jeho forma
v době závodu byla super; super cena,
super nabídka; super jarní slévy
V mluvených projevech se vyskytuje výslovnost [sa-
pr] s expresivním zabarvením.

7 + 8

9

A. Český etymologický slovník, B. Jungmannův slovník, C. Malý encyklopedický slovník, D. Malý slovník českých slangů, E. Nová slova v češtině, F. Pravidla českého pravopisu, G. Slovník cizích slov, H. Slovník nespisovné češtiny, I. Slovník spisovné češtiny, J. Školní slovník českých synonym a antonym (Poznámka: jeden je navíc).

3. A co to ten jazyk vlastně je?

Všichni živočichové jsou ke své sebezáchově vybaveni vrozenými vlohami, které jim umožňují mimo jiné **komunikaci**, tedy vzájemné dorozumívání. Komunikace spočívá ve sdělování i výměně **informací** (údajů). Informace jsou vytvářeny pomocí systému znaků.

Znak je něco (nějaká skutečnost), co v komunikaci zastupuje něco jiného (nějakou jinou skutečnost, která je obsahem informace; tato skutečnost nejčastěji reálně existuje, může však být i jen pomyslná). Tak vrčení psa je znakem pro přípravu k útoku a třeba zdvižená ruka znamená upozornění. Takové znaky jsou ovšem jednoduché (slouží k přenosu ustálené a stručné informace): nazývají se signály.

Nejdokonalejším a zároveň nejsložitějším znakovým systémem je **jazyk**. Ovšem vytvářet jej a používat dokáže pouze člověk. Existence jazyka je umožněna vrozenou lidskou schopností nazývanou **řeč**. Tato schopnost spočívá v produkování **artikulovaných** (člankovaných) **zvuků**, jejichž kombinování vyjadřuje obsah vědomí, a může tedy sloužit ke komunikaci.

Artikulovaných zvuků je v jazyce velmi mnoho: jejich různě početná seskupení vytvářejí jazykové znaky, jimiž jsou nejčastěji **slova**. Čech se středoškolským vzděláním zná asi 50 000 slov (byť z nich zpravidla používá nejvýše 10 tisíc). Takové množství výrazně převyšuje počet znaků, jimiž disponuje kterýkoli živočich. Slova mohou na základě vzájemných systémových vztahů vytvářet prakticky nekonečné množství kombinací; proto lze jazyk používat i k přenosu nejsložitějších informací. S tím souvisí také skutečnost, že řeč a jazyk patří k základům **myšlení**.

Jazyk se u člověka jako biologického rodu vyvíjel postupně. Ve zhruba dnešním smyslu jej patrně začal používat až Homo sapiens (lidský druh *člověk rozumný*).

Člověk se rodí s obecnou schopností řeči, ale konkrétnímu jazyku se učí ze svého společenského prostředí. Jazyk, který se jedinec naučil jako první, je jeho mateřským jazykem. Většina lidí však za různých podmínek a na různé úrovni používá alespoň dva jazyky.

Oblast uskutečněných jazykových projevů se nazývá **mluva**. *Jazyková komunikace* má tedy 3 stránky: **řeč, jazyk a mluvu**. Jednotlivý jazykový projev se označuje jako *promluva*. Taková promluva, která je zřetelně ucelená i uspořádaná, se nazývá **text**. Navzdory vžitému významu obou termínů mohou být jak promluvy, tak texty v podobě mluvené i psané.

Jazyků vzniklo mnoho, v závislosti na kulturním vývoji jednotlivých lidských populací. Souhrn současných i již vymřelých jazyků světa lze podrobit **genetické klasifikaci jazyků** (třídění podle příbuznosti). Příbuzné jazyky tvoří určitou jazykovou rodinu, která se dále dělí: zpravidla na větve, jež se ještě štěpí na skupiny.

Jazyk lze členit několika způsoby na jednotlivé oblasti, jimž odpovídají i badatelské disciplíny jazykovědy (lingvistiky). Uvádíme jeden z možných přehledů:

3 hlavní složky jazyka:

(1) **Zvuková podoba**: Zkoumají ji fonetika a fonologie; pravopis (ortografie) je soubor pravidel pro zápis mluveného jazyka;

(2) **Slovní zásoba**: zkoumají ji především lexikologie, slovtvorba a sémantika;

(3) **Gramatika** (mluvnice; stavba jazyka a její pravidla): zkoumají ji především morfologie (tvarosloví; nauka o druzích i tvarech slov) a syntax (skladba; o větných celcích).

Z dalších jazykovědných oborů se pozornost soustřeďuje zejména na etymologii (o historickém původu slov), dialektologii (o nářečích, tedy územních dialektech) a stylistiku (o používání jazyka při tvorbě textů).

Asimilace (spodoba) znělosti:

Asimilace znělosti je typická pro češtinu, týká se souhlásek, které vytvářejí znělostní páry, asimilace znělosti je jev, kdy ve výslovnosti nějaká znělá/neznělá souhláska působí na jinou (jakoukoli) sousední souhlásku a přizpůsobuje si její míru znělosti.

Znělostní páry souhlásek:											
znělé	b	d	d'	g	h	ř znělé	v	z	ž	dz	dž
neznělé	p	t	t'	k	ch	ř neznělé	f	s	š	c	č

zpět [spjet]: P je neznělé, zpětně („proti směru“ psaní či výslovnosti) působí na znělé Z a mění je na jeho neznělý protějšek ve znělostním páru, tedy na S;

prosba [prozba]: B je znělé, zpětně působí na neznělé S a mění je na Z.

Jako neznělá souhláska působí i pauza na konci slova: *nůž* [nůš], *plav* [plaf], *lez* [les].

Hlávka Ř má formu znělou (*dří*) a neznělou (*tří*).

Zdánlivě podivné souhlásky DZ a DŽ se v české výslovnosti opravdu vyskytují: *lecko* [ledzgo]. *léčba* [lédžba].

V češtině výrazně převládá regresivní (zpětná) asimilace: *odpustit* [otputit], *slad'* [slat'], vzácně se vyskytuje asimilace progresivní (postupná): *shoda* [schoda]. Někdy asimilace působí i přes pauzu: *pod stolem* [pot stolem], *tak bych šel* [tag bych šel].

Úlohy a cvičení 3-1:

Kde se v následujícím textu uplatňuje asimilace znělosti?

Kvalita a množství získávaných zkušeností podporují rozvoj naší osobnosti od dětství k dospělosti. Zkušenosti zpravidla ovlivňují náš způsob prožívání, poznávání i uvažování a snad také vlastnosti našich povah i navazovaných vztahů. Ty zkušenosti, které nestihneme sami shromáždit, můžeme čerpat z literárních či filmových děl.

Jazyková mapa Evropy (anglicky)

Úlohy a cvičení 3-2:

Následující krátké texty rozřad'te do jazykových rodin a – u indoevropské rodiny – do větví; jako bonus se pokuste určit přímo jazyky.

Az elefántok száma erőteljesen lecsökkent, elsősorban élöhelyeik fogyatkozása és a vadászat miatt.

В центре стопы слона есть жировая подушка.

Elephant ears have thick bases with thin tips.

Erkek ve dişi fillerin sosyal yaşamları birbirinden çok farklıdır.

Η λέξη "ελέφαντας" προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό έλεφας (γενική έλεφαντος)

In der menschlichen Geschichte spielten Elefanten eine bedeutende Rolle.

La principale caractéristique des éléphants est leur trompe appelée proboscis.

Os dentes dos elefantes são muito diferentes dos dentes da maior parte dos mamíferos.

Slon je charakteristický svým chobotem, což je kombinace nosu a horního rtu,

4. Pár slov o češtině

Čeština patří mezi **jazyky západní skupiny slovanské větve indoevropské jazykové rodiny**. Český jazyk se konstituoval **kolem r. 1000 n. l. v Českých zemích**. Český mluví příslušníci českého národa (českého etnika), jejichž počet lze odhadnout na **13 milionů osob**: drtivá většina Čechů (asi 10 milionů) žije v dnešní České republice. V zahraničí češtinu používají jako svůj druhý jazyk skupiny českých vystěhovalců i jejich potomků (od Slovenska a Rumunska přes Rakousko a Německo až po Velkou Británii a Spojené státy aj.). Čeština má bohatou historii, rozsáhlou slovní zásobu, dlouhou tradici hodnotné literární tvorby a může se vykázat i mezinárodně ceněnými výsledky jazykovědného bádání (především z 1. poloviny 20. století).

1. Zvuková a písemná podoba:

Čeština má jen **5 samohlásek** (každou z nich v krátké i dlouhé podobě), ale **mnoho souhlásek** (zejm. sykavek a také unikátní hlásku ř). České souhlásky podléhají **asimilaci** (spodobě) **znělosti**. Čeština má stálý **přízvuk** na 1. slabice slova (případně předložkového spojení). Mluvená čeština se územně dělí na **nářečí**.

Čeština užívá jako písmo **latinku**. Pravopis je především fonologický (vychází ze základní zvukové podoby slova), avšak též respektuje stavbu slov.

2. Gramatika:

(a) Morfologie:

Čeština je **flexivní jazyk** (jeho slova vstupují do vzájemných vztahů v textu především prostřednictvím svého ohýbání – tedy tvorby tvarů).

Česká slova se rozdělují do **10 slovních druhů**, jež lze seskupit takto: **I. Slovní druhy ohebné**: A. Slova skloňovaná (jména): 1. podstatná jména, 2. přídavná jména, 3. zájmena, 4. číslovky, B. Slova časovaná: 5. Slovesa, **II. Slovní druhy neohebné**: 6. příslovce, 7. předložky, 8. spojky, 9. částice, 10. citoslovce.

Ohebná slova vyjadřují dvojí číslo. Jména mají 7 pádů a rozřazují se ke 3 jmenným rodům. Slovesa vyjadřují trojí osobu, trojí způsob, tři základní časy, dvojí slovesný rod a dvojí vid.

Čeština má však v menší míře i znaky jazyků, které flexivní nejsou (některé tvary českých slov vyjadřují více mluvnických významů a doplňujeme je předložkami apod.).

(b) Syntax:

Jednotlivá slova či slovní spojení hrají v konkrétním sdělení roli **větných členů**: jsou jimi přísudek (nejdůležitější větný člen), podmět, přívlastek, předmět, příslovečné určení, doplněk. Každý větný člen může být rozšířen do podoby **vedlejší věty příslušného druhu**. V jednom větném celku jsou věta hlavní a na ní závislá věta vedlejší spojeny vztahem **hypotaxe**, spojení vět na sobě nezávislých se označuje jako **parataxe** (a mezi takovými větami existuje **významový poměr**: slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací, důvodový, důsledkový, vysvětlovací).

Český **slovosled (a větosled)** je určován především **aktuálním členěním**, tedy zřeteli k obsahu sdělení a k záměru mluvčího, méně již zřeteli mluvnickými.

3. Slovní zásoba:

Slovní zásoba **se obohacuje** vznikem **nových významů** již existujících slov, **přejímáním slov** z jiných jazyků, tvořením **víceslovných pojmenování** a **tvořením nových slov**. Ta podoba jazyka, která je kodifikována ve slovnících, gramatikách a jiných podobných odborných dílech, se označuje jako **jazyk spisovný**: je určen pro veřejnou, obecně srozumitelnou komunikaci.

Úlohy a cvičení 4-1:

Následující publikace přiřaďte k jazykovědným disciplínám, jimiž se zabývají:

- (1) Helena Confortiová: Česká deklinace a konjugace pro cizince
- (2) Cvičebnice výslovnosti češtiny
- (3) Miroslav Grepl: Skladba spisovné češtiny
- (4) Zbyněk Holub: Doudlebské nářečí
- (5) Miloslava Knappová: Jak se bude vaše dítě jmenovat?
- (6) Markéta Krůželová: Máme rádi sloh
- (7) Petr Sgall – Jarmila Panevová: Jak psát a jak nepsat česky

(A) Dialektologie, (B) etymologie, (C) fonologie, (D) morfologie, (E) ortografie, (F) stylistika, (G) syntax.

Úlohy a cvičení 4-2:

Vše s řešením a hodnocením:

[Souhrnný diktát zvukový: Nádraží](#)

[Souhrnný diktát zvukový delší: Generál](#)

[Vyjmenovaná slova: slovní spojení, doplňovačka1](#)

[VS 2](#)

[VS 3](#)

[Koncovky substantiv 1](#)

[Koncovky substantiv 2](#)

[Skupiny mně/mě 1](#)

[Mně/mě 2](#)

[Zdvojené souhlásky](#)

5. Otázka spisovnosti – je to fakt tak důležité?

Pojem *spisovnost* v jazyce náleží projevům psaným i mluveným. Pokyn *Mluvte spisovně!* totiž není nesmyslný. Vztahuje se k situaci, kdy autor a příjemce textu nejsou spolu v úzkém osobním kontaktu (dopis, kniha, přednáška), takže jako čtenáři či posluchači se nemůžeme autora bezprostředně zeptat, pokud bychom něčemu nerozuměli. Základním smyslem spisovného vyjadřování tedy je takovým nedorozuměním předcházet. **Spisovná vrstva jazyka** se proto vyznačuje **3 hlavními rysy**:

1. je sdělná **pro všechny** uživatele jazyka (neobsahuje zvláštnosti regionální, sociální, profesní apod.);
2. je relativně **systematická** (takže skýtá jen málo příležitostí k nejasnostem);
3. je ve vysoké míře **estetická** (budí zájem o text přiměřenou bohatostí i pestrostí výrazových prostředků).

Vrstvy slovní zásoby (některá slova ovšem mohou být řazena do více vrstev):

A. Spisovná čeština:

1. **Slova knižní**: *kráčet, neskonalý, odvětit, trýzeň*;
2. **Historismy**: *halapartna, forman, lenní*;
3. **Archaismy**: *býti, kabátec, peku, regiment*;
4. **Odborné výrazy (termíny)**: *anesteziologicko-resuscitační, trestní právo, vodoteč*;
5. **Publicismy** (z mediální sféry): *deklarovat úmysl, první dáma, filozofie zpracování odpadu*;
6. **Poetismy** (básnické novotvary): *podnebesí, smuténka, Štuclinka a Zachumlánek*;
7. **Slova neutrální**: *dům, nebo, obědvat, postel, remíza, zimní*;
8. **Slova hovorová**: hovorovost **ve slovní zásobě** (*fotit, obývák, propiska, táta*), **ve tvarech** (*můžu, umyju, komunisti*) nebo **ve slovních obratech** (*jsi mimo mísu, to dáš*).

B. Nespisovná čeština:

1. Interdialekty (nadnářečí): především **obecná čeština** (vznikla jako rozšířené středočeské nářečí; *řek sem, že tvuj je bílej talíř s polívkou u vokna*) a **obecná hanáčtina** (ze střední Moravy; *jedno přišil do dědine jakési štodované pán*);

2. **Nářečí** (územní dialekty): *Jardo Macků, seš takovej lícnej chasník, udělej neco: v tej tátovo kúči vylez na špršle a roužni*.

3. Sociolekty:

a) **Profesní mluva**: *otvírák* (žurn.), *šalovat* (staveb.), *vytunit* (eltech.);

b) **Slangy** (dialekty zájmových skupin, např. slang sportovní, studentský, kutilský apod.): *bedna, minela, jet na krev; matyka, potítka, dobře ty; šťáva, temovat, vercajk*;

c) **Některé další sociolekty**, zpravidla vymezené kombinací územního, věkového a sociálního hlediska, např.:

brněnský hantec: *Vyhópne ráno borec z betle, hodí čučku z vokna a zgómne, že zoncna rumpluje*;

pražština (záměrně nedbalá – „cool“ – mluva z pražských středních vrstev; jde vlastně o variantu obecné češtiny): *Helé, koukéj, Šimča má novou trvču, páč jede na dovču*;

maminkovština (mluva matek – ze středních vrstev – na mateřské dovolené): *ráno jsme se napapinkali a pak trošku blinkali, ale ted' už si mimíska vzal manža*.

4. **Argot**: původně tajná mluva kriminálních žvlů (*stříkačka, káča, chlupatý, naprášit; odklonit veřejné finance; na peří nefrčím – nejsem žádná stará smažka*), dnes se rozvíjí i v běžné komunikaci a zahrnuje výrazy obecněji srozumitelné, ale – vlivem silné metaforičnosti apod. – přijatelné hlavně ve velmi neformálním prostředí (*koupím barák za tři míče*).

Shoda podmětu v množném čísle s přísudkem v minulém čase (připomeňme, že tato relativně složitá oblast českého pravopisu je velmi důležitá: protože čeština často využívá úsporný prvek – nevyjádřený podmět – musí sloveso svým tvarem co nejvíce signalizovat, k jakému podmětu náleží):

Pro **podmět jednoduchý**, tedy podmět tvořený pouze jedním jménem, platí:

ZÁPIS	TYP PODMĚTU JEDNODUCHÉHO	PŘÍKLAD SHODY
-i	podstatné jméno rodu mužského životného v množném čísle	<i>Chlapci běželi do města. Na dvoře stáli sněhuláci.</i>
	všeobecný podmět v množném čísle	<i>Psalí to v novinách.</i>
-y	podstatné jméno rodu mužského neživotného či ženského v množném čísle	<i>Počítače nám urychlily práci. Kamarádky jely na výlet.</i>
-a	podstatné jméno rodu středního v množném čísle	<i>Děvčata se rychle spřátelila. 17</i>

Není pravda, že podmět musí být v prvním pádě. Pravidlo pro určení podmětu říká, že na podmět se z dané věty ptáme pádovou otázkou prvního pádu – Kdo, co? – ale to neznamená, že (celý) podmět musí být v 1. pádě.

Často to tak samozřejmě bývá: Liška číhá na kořist.

Jindy je ovšem podmětem slovo takového slovního druhu, u něhož se pády neurčují: *Vždyť létat je tak snadné. Každé proč má své proto. Z prsou se jí vydralo zoufalé ach.*

A konečně některé složité podměty chápeme jako jeden větný člen:

Na takovouhle zbytečnost není dost peněz. Zbylo nám totiž jen pět set korun. Karel Čapek pracoval v redakci Lidových novin. Tomáš s Terezou jedou k moři.

Rod podmětu se určuje výhradně na základě gramatického, nikoli významového hlediska (a platí to i pro rozlišování životnosti a neživotnosti u maskulin):

krávy (Ž) X *býci* (MŽ) X *dobytek* (MN) X *dobytčata* (S)

dítě, oko, ucho (vše S) X *děti, oči, uši* (Ž)

POZOR: *dny + dni* = MN X *dnové* = MŽ

Někdy o životnosti rozhoduje jen koncovka: (1.pl) *sněhuláci, draci, ledoborci, roboti, uzenáči* (MŽ) X *sněhuláky, draky, ledoborce, roboty, uzenáče* (MN)

ZÁPIS	TYP PODMĚTU NĚKOLIKANÁSOBNÉHO	PŘÍKLAD SHODY
-	- obsahuje podstatné jméno rodu mužského životného 18 - všechna jména jsou v čísle jednotném	<i>Spisovatelka ani překladatel se akce nezúčastnili.</i>
-i	- obsahuje podstatné jméno rodu mužského životného - alespoň jedno jméno je v čísle množném - přísudek následuje za podmětem	<i>Kočky i pes utekli oknem.</i>
-y	- neobsahuje žádné podstatné jméno rodu mužského životného - všechna jména jsou v čísle jednotném - neobsahuje žádné podstatné jméno rodu mužského životného - všechna jména jsou v čísle množném - přísudek následuje za podmětem - obsahuje jen jména středního rodu - alespoň jedno jméno je v čísle jednotném	<i>Hřeben a mýdlo ležely vedle.</i> <i>Krávy a telata se pásly.</i>
-i/-y	- obsahuje podstatné jméno rodu mužského životného, ale i rodu mužského neživotného či ženského - alespoň jedno jméno je v čísle množném - přísudek předchází podmětu 19	<i>Oknem utekly kočky i pes. / / Oknem utekli kočky i pes.</i>
-a	- obsahuje jen jména rodu středního - všechna jména jsou v čísle množném	<i>Kofata i štěňata si hrála.</i>
-a/-y	- neobsahuje žádné podstatné jméno rodu mužského životného - obsahuje jméno rodu středního, ale i mužského neživotného či ženského - všechna jména jsou v čísle množném - přísudek předchází podmětu 19	<i>Vodu pila kofata a kočky. / / Vodu pily kofata a kočky.</i>

Úlohy a cvičení 5-2:

[Shoda P+P 1](#)

[Shoda P+P 2](#)

[Shoda P+P 3](#)

[Shoda P+P 4](#)

[Shoda P+P 5](#)

Psaní velkých počátečních písmen v češtině *Skoroesej*

Psaní velkých písmen (rozumí se **na počátku slov**) je bezpochyby **nejtěžší kapitolou** českého pravopisu, a to z těchto důvodů:

a) Velká písmena vždycky znamenají či signalizují zdůraznění, což je v zásadě záležitost subjektivní, individuální, a přitom pravopisná pravidla by měla být všeobecně závazná;

b) Psaní velkých písmen úzce souvisí se společenským vývojem, se změnami preferencí, a dokonce někdy také s politikou, takže i v dobách dnešku nepříliš vzdálených platila poněkud jiná pravidla než dnes, a nepochybně i ta dnešní v leccem brzy zastarají;

c) Psaní velkých písmen se vždy realizuje v nějakém kontextu. Pokud se tedy v jedné komunikační situaci střetnou dva či více kontextů, bude se nám praktikované psaní velkých písmen možná zdát mimo logiku;

d) Pravidla psaní velkých písmen se pronikavě liší podle jednotlivých jazyků, takže pokud se učíme cizí řeči, může se docela dobře stát, že právě v psaní velkých písmen budeme mít hokej.

Nejdřív se podíváme na to nejjednodušší: Velkým písmenem začínají **všechny větné celky**, tedy věty jednoduché i souvětí. *Matka se čtyřletým synem uvízla v Indii. Jaká bude chytrá karanténa? Nepanikařte! Remdesvir zabral, ale vyhráno není.*

Končí-li věta **dvojtečkou** a následuje **výčet**, přičemž jeho položky začínají každá na zvláštní řádce, pak záleží na tom, jak každou položku ukončíme. Jde-li o **celé věty**, pak končíme tečkou a položky výčtu začínají velkým písmenem. Jde-li o **nevětné konstrukce**, pak končíme čárkou a položky začínají malým písmenem. Zakončujeme-li položky středníkem, pak si můžeme vybrat jednu z obou výše uvedených možností, ale musíme se jí důsledně držet.

A teď na to hlavní. Abychom se v tom vyznali, stanovíme si nejprve **základní termíny**:

a) Vlastní jména: to jsou taková slova, která v daném kontextu označují jedinečnou skutečnost, a proto začínají velkým písmenem. *Alena, Brno, Čína, Krakonoš, Puntá.*

b) Obecná jména: slova, která v daném kontextu označují běžnou, opakovanou, relativně často se vyskytující skutečnost, a proto začínají malým písmenem. *dívka, město, země, děda, pes.*

c) Vlastní názvy: víceslovná spojení, která v daném kontextu označují jedinečnou skutečnost, a proto jejich první slovo začíná velkým písmenem a ostatní (další) slova písmenem malým, pokud to ovšem nejsou vlastní jména – ta si své velké písmeno ponechávají; *Česká republika, Děti z Bullerbynu, Organizace spojených národů* (existují ovšem výjimky).

Zvláštní případy obecných jmen:

a) příslušníci plemen – lidských stejně jako zvířecích. *běloch, černochoch, rotvajler X Eskymák, Žid* (etnické označení); POZOR: Pravidla českého pravopisu příkazují poněkud nesmyslně psát *indián* namísto vžitého *Indián* (*native Americans* nejsou lidské plemeno, ale podřazená skupina národů, asi jako *Indoevropané*); ke skutečným komunikačním tragédiím pak může dojít např. ve větách *V cukrárně jsem potkal indiána s indiánem* nebo *V knihovně jsem zahlédl indiánku s indiánkou.*

b) příslušníci náboženských skupin: *křesťan, katolík, protestant, husita, muslim, žid* (= judaista), *buddhista, pohan, jezuita, boromejky*;

c) osoby pojmenované (ještě) jinak než (pouze) vlastním jménem: *kníže* (v českém mediálním mainstreamu ustálené přízvisko ultrakonzervativního politika Karla Schwarzenberga), *baronka* (tamtéž přízvisko někdejší britské premiérky Margaret Thatcherové), ale *Mistr* (tamtéž přízvisko Karla Gotta); zvláštní podobu mají pojmenování anonymních autorů významných sakrálních výtvarných děl středověku: *Mistr vyšebrodský*;

d) příslušníci či příznivci politických a jiných společenských organizací, směrů apod.: občanský demokrat, lidovec, socan, komouš, konzervativec, levičák, republikán, babišovec, havloid, bakalista; skaut, sokol (stejně se píše i známý dravec), májovec, lumírovec; *spartan* (X *Spartan* v antice), *slávista*, *motorák* (stejně jako železniční vozidlo). POZOR: Normální člověk nezaváhá a podle kontextu pochopí, kdo se aktuálně rozumí pod označením *piráti* a *zelení*, ale mnozí novináři se snaží prostřáčky zorientovat a píší – v rozporu s pravidly – *Piráti* (členové České pirátské strany) a *Zelení* (členové Strany zelených);

e) Přídavná jména utvořená od vlastních jmen se píší takto: adjektiva přivlastňovací jsou jmény vlastními (píší se s velkým písmenem), ale adjektiva tvrdá a měkká jsou jmény obecnými (s malým písmenem): *Američanův* (názor) X *americký* (fotbal), *Francouzův* X *francouzský*, *Máchův* (deník) X *máchovský* verš (ve stylu K. H. M.);

f) Drtivá většina veřejných písemností či jejich souborů je chápána jako obecné názvy: *cestovní pas*, *jídelní lístek*, *katastr nemovitostí*, *řidičský průkaz*; ale *Zlatá bula sicilská*.

g) Komunisté kdysi v letech své vlády přemýšleli, jak dosáhnout toho, aby se názvy skutečností, které se jim nelíbily, musely psát jen s malým písmenem. A vymysleli pravidlo, že skutečností, které jsou již svou povahou jedinečné, se nemusejí/nesmějí psát s velkým písmenem, protože jejich jedinečnost je každému jasná i bez toho. Tak došlo k tomu, že velká písmena zmizela např. z názvů křesťanských svátečních období nebo fakult vysokých škol. V těchto případech se poměry po r. 1989 vrátily k normálu, takže už zase píšeme *Vánoce*, *Velikonoce* (ale *vánoční svátky*) a *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy*, ovšem komunistický princip přetrval např. v psaní válečných konfliktů (komunisté říkali, že bojují za mír, a neshledávali na té formulaci nic divného), takže podle pravidel dnes sice píšeme *Mezinárodní den dětí*, ale *druhá světová válka*, a dokonce pokud byste napsali pravopisně správně s velkým počátečním písmenem *Protektorát Čechy a Morava*, mohli byste mít ještě dnes problémy. Naštěstí roste počet historiků, kteří ve svých knihách uplatňují „nepolitický“, logický pravopis, podle něhož si každá významná historická událost zaslouží – již pro přehlednost a čtenářský komfort –, aby měla svůj vlastní název (*Husitská revoluce*, *Třicetiletá válka*). Ovšem skutečným reliktem marxistického opiového vidění světa je v Pravidlech českého pravopisu přetrvávající *bible* (!).

Pokud si myslíte, že tohle byly výjimky, tak připomínám, že šlo pouze o *zvláštní případy* a *výjimky* nastupují až teď:

Než se do nich naplno pustíme, rád bych připomněl další důležité pravidlo, které bývá přehlíženo, ale je zásadní: Důležitým kritériem pro psaní velkých písmen je **kontext a žánr**. Znamená to, že:

1. Názvy nebeských těles se píší s velkým písmenem, jen když označují skutečnosti zasazené do ryze astronomických souvislostí: *Země obíhá kolem Slunce spolu se svou oběžnicí Měsícem*. X *Brzy zapadlo slunce za obzor, země kolem potemněla a na oblohu vyšel měsíc*.

POZOR: Názvy metaforicky či metonymicky odvozené od vlastních jmen a označující obecné skutečnosti se píší s malým písmenem: *V mdlém svitu Venuše jsem si na louce za věstonickými chalupami prohlížel Věstonickou venuši*.

2. Vlastní názvy zeměpisných skutečností se píší tak, že – v jakémkoli slovosledu – druhové substantivum je považováno za pouze obecné a začíná malým písmenem (mně osobně pomáhá následující vysvětlení: je třeba zabránit tomu, aby v abecedním rejstříku u mapy či v atlase byly všechny ostrovy pod písmenem O, všechny ulice pod písmenem U atd.): *Biskajský záliv*, *zálivy Botnický a Finský*; *Javorová ulice*, *ulice Boženy Němcové*, *náměstí Bratří Čapků*

3. Pomístní názvy (veřejných prostranství apod.) začínající předložkou se píší tak, že první slovo (ta předložka) začíná velkým písmenem a druhé slovo také, ať už znamená cokoliv: *českobudějovická ulice Na Sadech*, *pražská ulice U Úlů*. POZOR: U jiných než pomístních (zeměpisných) názvů to neplatí: *Jiráskovy romány Proti všem a U nás*.

4. Některé názvy můžeme psát dvojím způsobem, ale pokaždé to znamená něco (trochu) jiného: *Podle známé legendy svatá Helena našla v Palestině Kristův kříž*. (postava z křesťanských

dějiny) X *Napoleon zemřel na Svaté Heleně*. (na ostrově toho jména); *Loni jsme byli na dovolené na Maltě, ale letos pojedeme maximálně tak do Písku*. (dvě destinace pro různě situované zájemce) X *V restauraci si tatínek dal dvě plzně a maminka jednu vídeň*. (pivo a kávu);

5. U velmi známých lokalit se v běžné komunikaci dvojslovné názvy univerbizují – má to ovšem svá pravidla: *Národní divadlo X Rusalka v Národním byla nádherná; Národní muzeum X Sejdeme se ve tři u Muzea. Perský záliv X Po několika letech opět stoupá mezinárodní napětí v Zálivu. Špindlerova bouda* (horská chata v Krkonoších) X *Hřebenovou túru jsme zakončili na Špindlerovce*.

6. Stane-li se zeměpisný vlastní název metonymicky také **obecným jménem**, zpravidla dochází k **počeštění** /zjednodušení) pravopisu: *Hlavním centrem anglického fotbalu je jednoznačně Manchester*. X *Myslím, že manšestr už vychází z módy*.

7. Vlastní názvy obcí, měst a městských částí se píší tak, že velkými písmeny začínají všechna slova kromě předložek: *České Budějovice, Čtyři Dvory, Hluboká nad Vltavou, Lázně Bělohrad, Staré Město pod Landštejnem*; z nejasného důvodu se píše *Staré Město pražské*. Podobná pravidla jako pro obce platí i pro hrady: *Dívčí Kámen, Hrubá Skála* (na odlišení od přírodních lokalit: *Dívčí kameny, Papouščí skála*).

8. Skutečnou lahůdkou jsou názvy administrativních celků v naší zemi. Střetávají se tu: oficiální a neoficiální označení přesně definovaných regionů a pojmenování vágně vymezených oblastí: *Čechy, Jihočeský kraj, kraje Jihočeský a Plzeňský, Kraj Vysočina, okres Český Krumlov* (X *Českokrumlovsko, českokrumlovský okres*), *jižní Čechy* (ale *Jižní Amerika*). *Bydlíme na západním okraji Prahy, konkrétně v městské části Praha 6, máme tu domek ve čtvrti Bílá Hora, takže chodíme venčit pejška až na Bílou horu k mohyle připomínající bělohorskou bitvu*.

9. Názvy náboženských skutečností: existuje tu jistá volnost, ale přece jen: *Bůh* (v křesťanství, judaismu a islámu) X *bůh Zeus, indiáni se modlí ke svému bohu, Bohu díky / díkybohu, vymýšlíš si bůh ví co (bůhvíco)*. apod. *Spasitel, Syn boží, Boží hod vánoční, Velký pátek, svatý Šebestián* (mučedník) *socha svatého Šebestiána, Hora Svatého Šebestiána* (krušnohorská obec), *českobudějovický chrám Obětování Panny Marie; Půjdem se podívat do chrámu svatého Víta, ale musíme si pospíšet, protože Svatý Vít bude za chvíli plný turistů, kteří si bez prohlídky Svatovítského chrámu svůj eurovíkend v Praze ani nedovedou představit. Jsem pokřtěný v katolické církvi, ale můj bratranec je členem Českobratrské církve evangelické*.

10. A posledním bodem desatera jsou úřady, instituce, školy, firmy, kulturní zařízení. Pravidlo pro život: Jestliže s takovou právnickou osobou hodlám písemně komunikovat, nejdřív si na jejím webu zjistím, jak se oficiálně nazývá a jak chce, abych její název psal; a pokud možno se tomu přizpůsobím. *S touto žádostí se obracíme na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Ráda bych v budoucnu pracovala u Policie České republiky. Naše promoslužby využívá i Divadlo Ungelt. X MInisterstvo školství zrušilo výuku až do května. Ty darebáku, zavolám na tebe policii! Ta hra od Betty MacDonaldové v Ungeltu byla moc fajn*.

Mimořádný zážitek skýtají školy, zejména základní. *Chodil jsem do základní školy v Českých Budějovicích* (obecný název; jedna z mnoha škol v tom městě). X *Absolvoval jsem Základní školu ve Starém Hobzí* (je tam jen jedna, a proto jde o vlastní název). Prostě: čím menší obec, tím větší písmeno...

Vypracoval: Tomáš Malina, Biskupské gymnázium Jana Nepomuka Neumanna v Českých Budějovicích.

6. Způsoby obohacování slovní zásoby

Slovní zásoba se skládá z jednotek – lexémů. **Lexém** je souhrn všech tvarů určitého slova. *Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá*: 8 slov = 6 lexémů.

Slovní zásoba se vyvíjí: rozšiřuje se o nová slova a jejich významy a zároveň některá jiná slova se z užívání vytrácejí – fakticky zanikají.

Obohacování slovní zásoby má tyto podoby:

1. Vznik nových významů již existujících slov: *vůz* (původně *vůz se zvířecím potahem*, dnes *automobil*), *myš* (původně *drobný hlodavec*, dnes nejčastěji *ovládací zařízení počítače*), *zezelenat* (původně *získat zelenou barvu*, dnes hlavně *začít se podílet na ochraně životního prostředí*);

2. Přejímání slov z jiných jazyků: *žák* (z lat. *diacus*), *cibule* (z něm. *die Zwiebel*), *parfém* (z fr. *parfum*), *sport* (z angl.), *vzduch* (z rus. *воздух*);

3. Tvoření víceslovných pojmenování:

a) **Sousloví:** *vysoká škola, kyselina mravenčí, tetřev hlušec, brát ohled*;

b) **Frazémy:** *křížem krážem, pálí mu to*;

4. Tvoření nových slov:

a) **Odvozování:** odvozování **předponami** (*výlet*), **příponami** (*lesní*), **kombinovaně** (*nepolevit*);

b) **Skládání** (zpravidla ze 2 částí): vznikají **složeniny vlastní** (nelze je rozdělit na 2 samostatná slova: *vodovod, trojúhelník*) a **nevlastní** (**spřežky**; na 2 samostatná slova je rozdělit lze: *okamžik, nahoru, bůhvíco*);

c) **Zkracování:** zkracováním vznikají:

i) **zkratky** (*apod., atd., Ing., mj., mjr., např., r.*);

ii) **akronymy:** ve větách plně slouží jako slova (mají platnost větných členů, někdy se i skloňují), můžeme je třídit na **iniciálové zkratky** (*OSN, USA, DAMU, IKEA, pin, gif*; na internetu *BTW, LOL, TGIF*) a **slabičné zkratky** (**zkratková slova**; *laser, radar*; hovorově: *ódeeska, vipák*); často bývá zvykem, že akronym je cíleně vytvořen tak, aby připomínal slovo, které s nezkráceným názvem významově souvisí: *URNA* (Útvar rychlého nasazení), *MRKEV* (Metodika a komplexní realizace ekologické výchovy), *SUD* (Studentské univerzitní divadlo);

iii) **zkracování jednoslovných pojmenování** (*foťák, hambáč, prázky, Tonda*);

d) **Univerbizace:** ze sousloví (zpravidla dvouslovného) vznikne jednoslovné pojmenování, stylově často hovorové (*mobil, obýván, propiska, satelit*).

V souvislosti s vrstvami či obohacováním slovní zásoby nebo při tvorbě textů se často používají pojmy *příznakový, příznakovost*.

Příznakovost: vlastnost slova daná tím, že slovo z jedné jazykové vrstvy je použito v textu, který jinak náleží do vrstvy jiné. *V našem městě jsou dva bijáky a v obou se hraje velice skvostně*.

Poznámka: I v rámci jedné jazykové vrstvy existují **slova objektivní** (bez citového zabarvení) a **slova expresivní** (citově zabarvená) – ta jsou:

a) s hodnotícím významem **kladným** (nejčastěji se označují jako **eufemismy**): v neutrální slovní zásobě např. *dříve narozený* (starý), *tělnatý* (tlustý), *odešel na věčnost* (zemřel);

b) s hodnotícím významem **záporným** (nejčastěji se označují jako **pejorativa**): *udavač* (informátor), *psisko* (velký pes), *babizna* (stará žena).